

CAPA 33

Estudo arqueolóxico do Parque Nacional Marítimo-Terrestre das Illas Atánticas de Galicia. Prospección superficial e vulnerabilidade

Paula Ballesteros-Arias, Alejandro Güimil-Fariña e Elías López-Romero

Instituto de Ciencias do Patrimonio (Incipit) , Consejo Superior de Investigaciones Científicas (CSIC)

San Roque, 2

Santiago de Compostela

Primeira edición

Resumo

O traballo que presentamos a continuación enmárcase dentro do proxecto denominado “Procesos de formación e cambio da paisaxe cultural do Parque Nacional das Illas Atlánticas de Galicia” (HAR2010-22004). Este estudo trata de profundar no coñecemento do espazo cultural a través da prospección arqueolóxica superficial, e de recoñecer as diferentes etapas crono-culturais que deron lugar á configuración actual deste espazo singular de illas.

O traballo organízase en tres grandes bloques. Na primeira descríbense os plantexamentos e obxectivos do estudo. A segunda parte contén a presentación da metodoloxía seguida ao longo do proxecto, o inventario das entidades culturais rexistradas e a súa valoración. Por último analízase a vulnerabilidade no contexto litoral dalgunhas das entidades documentadas nas illas, valorando, ao mesmo tempo, o seu estado de conservación.

Abstract

The work we present here is part of the project “Procesos de formación e cambio da paisaxe cultural do Parque Nacional das Illas Atlánticas de Galicia” (HAR2010-22004).

This study seeks to deepen the understanding of the cultural space through surface archaeological survey, and to recognize the different cultural chronological stages that led to the current configuration of this unique area of islands.

The text is organised into three sections. In the first one, the guidelines and objectives of the study are presented. In the second one, the methodology followed and the cultural assets identified through during the fieldwork are analysed and discussed. Finally, the vulnerability of several sites identified is discussed and evaluated in their coastal context.

Palabras Chave

Arqueoloxía da Paisaxe, Prospección Superficial, Vulnerabilidade, Elementos Arqueolóxicos, Identificación, Rexistro.

Keywords

Landscape Archaeology, Surface Archaeological Survey, Vulnerability Analysis, Archaeological Sites, Identification, Record.

PRESENTACIÓN

O traballo aquí exposto parte do plantexamento dun programa de traballo de identificación, localización, rexistro e avaliación da vulnerabilidade do patrimonio arqueolóxico no Parque Nacional Marítimo-Terrestre das Illas Atlánticas de Galicia. Presentamos os obxectivos da devandita actuación, a área de traballo, a metodoloxía a empregar e unha síntese dos documentos aos que dita actuación dou lugar. Neste sentido, realización deste traballo considérase fundamental para ter unha visión global dos elementos arqueolóxicos que hai nas illas, e do seu estado actual de conservación, ante a posibilidade de que poidan aparecer outros novos.

Este traballo enmárcase dentro do proxecto “Procesos de formación y cambio del paisaje cultural del Parque Nacional de las Islas Atlánticas de Galicia” (HAR2010-22004) do Plan Nacional I+D del Ministerio de Ciencia e Innovación (actual Ministerio de Economía e Competitividad, MINECO), (IP Cristina Sánchez-Carretero).

Obxectivos da intervención

O **obxectivo** básico da intervención foi o de abordar un traballo de campo de prospección superficial arqueolóxica e así obter unha catalogación fiable desta ampla zona a través das seguintes accións:

- **Identificación e localización** das entidades pertencentes ao patrimonio arqueolóxico e **valoración** da súa situación patrimonial. Mediante *prospección arqueolóxica* documentáronse todas aquelas entidades patrimoniais, non documentadas e revisáronse a situación patrimonial das xa catalogadas.
- **Caracterización e descrición** das entidades non localizadas ata o de agora, que poideran aparecer no transcurso do traballo de prospección.
- **Estudo da vulnerabilidade** das entidades coñecidas e localizadas na franxa litoral das illas.

Cumpre destacar que a pesar de que o estudo previo ao traballo de campo realizouse para todas as illas, como así damos conta neste texto, a actuación da prospección arqueolóxica e estudo de vulnerabilidade, unicamente puideron ser levados a cabo nos arquipélagos de Ons, Sálvora e Cortegada por mor dun amplo recorte orzamentario do proxecto no que este traballo se engloba.

Contidos

O presente estudo organízase en torno aos elementos documentados durante o traballo de campo mais, previamente, expóñense os condicionantes específicos do proxecto no que se enmarca, así como os plantexamentos teóricos e metodolóxicos que artellaron este traballo.

Este traballo organízase da seguinte maneira. En primeiro lugar descríbese a área de traballo, enfocada fundamentalmente cara á súa descrición xeográfica, climática, poboacional e patrimonial.

De seguido, se presenta a metodoloxía seguida ao longo deste proxecto, tanto á hora de procurar os datos da documentación previa ao traballo de campo, a organización do propio traballo de campo, o tratamento da información recollida e o desenvolvemento do traballo de gabinete que tivo lugar no marco desta actuación.

A continuación preséntase un amplo apartado correspondente ao inventario das entidades culturais rexistradas en cada unha das illas prospectadas xunto cunha valoración dos resultados.

Un cuarto apartado trata sobre a vulnerabilidade no contexto litoral dalgunhas das entidades documentadas nas illas, valorando, ao mesmo tempo, seu estado de conservación.

Finalmente, faise unha síntese global e unha valoración dos resultados.

De xeito complementario, ademais do listado onde se expoñen as diferentes fontes documentais e a bibliografía consultada, inclúese un apartado correspondente aos anexos onde se detalla a información complementaria que

se adxunta ao traballo: catálogo, fotografías e láminas e mapas de situación.

PLANTEXAMENTOS E OBXECTIVOS

Problemática arqueolóxica

Descrición e caracterización da área

O Parque Nacional Marítimo-Terrestre das Illas Atlánticas de Galicia engloba aos arquipélagos de Cíes, Ons, Sálvora e Cortegada. A súa localización, fronte ás Rías Baixas, crea unha barreira natural ante o océano que acentúa o ambiente estuario das rías. No medio terrestre destacan os sistemas dunares, os cantís e os matos de toxo, xesta e urce.

Estas illas atópanse nas Rías Baixas, Cíes, Ons e Sálvora e sitúanse na entrada das rías de Vigo, Pontevedra e Arousa, respectivamente; e Cortegada no interior da ría de Arousa ([Figura 1](#))¹.

A orixe das illas está relacionada coa orixe das rías e do relevo litoral do NW peninsular. A oroxenia hercínica transformou os sedimentos en rochas metamórficas e provocou ascensos sucesivos de magma que se ía solidificando lentamente no interior da codia e formando rochas graníticas. Estas últimas presentan máis pregamentos u orientación dos seus minerais que as formadas en épocas finais. A posterior erosión das rochas metamórficas deixa ao descuberto ás rochas graníticas (Blanco Chao e Cota-Casais 2001; Martínez-Cortizas e Costa-Casais 1997).

As illas Cíes e Ons son de formas alargadas e caracterizadas por unha morfoloxía oposta entre as súas caras leste e oeste; o leste caracterizado por un relevo baixo e abundancia de

¹ <http://www.parquenacionalillasatlanticas.com/>

areais, o oeste con predominio de acantilados e enseadas de coídos. Esta morfloxía condiciona tanto o desenvolvemento dos solos como das formacións vexetais ou os cultivos, sen esquecer as condicións microclimáticas que posibilitan o emprazamento dos lugares de poboamento (Vilas et al. 2005).

Concretamente o arquipélago de Cíes está formado por tres illas: a illa Norte ou de Monteagudo, a illa do Medio ou do Faro e a Illa Sur ou de San Martiño. As dúas primeiras atópanse unidas artificialmente por unha escollera. A zona máis alta está na zona N da illa de Monteagudo, no Alto das Cíes (197 m de altitude) ten unha superficie emerxida de 434 hectáreas (Figura 2).

O arquipélago de Ons está conformado polas illas de Ons e Onza ou Onceta (ao S), e os illotes de Centolo (ao N) e Freitas (ao SW). A illa de Ons ten 6 km de longo por 1,5 de ancho e 414 hectáreas de superficie. Esténdese do N ao S, en posición perpendicular á ría de Pontevedra. A máxima elevación atópase no Alto do Cucorno, vértice xeodésico de 128 metros de altura, xusto onde se sitúa o faro (Figura 3 e Figura 4).

A illa de Sálvora ten unha contorna redondeada e plana, coroada por grandes rochas esféricas denominadas “bolos”. Ocupa unha superficie de aproximadamente 190 Ha (2,5 km de largo e 1 de ancho). Case todo o perímetro da illa é zona rochosa, a excepción de tres areais. Ten 2 km de máxima anchura en dirección N-S. A súa costa é moi accidentada, sendo as súas principais alturas os altos de Milreu e As Galleiras (71 m). A este arquipélago pertencen os illotes de Noro, Sagres, Vionta e Hervosa ademais de outros de menor tamaño. Na actualidade, a illa de Sálvora forma parte da parroquia de Aguiño (concello de Riveira), creada no ano 1959. Anteriormente a illa dependía da parroquia de Carreira, a que fora durante moitos séculos a parroquia máis poboada e rica da comarca, así como a máis antiga. Foi propiedade privada, do marqués de Revilla ata momentos recentes cando pasou a formar parte do Parque Nacional (Figura 5).

Cortegada está no interior da ría e presenta un relevo baixo e unha contorna de areais e planicies rochosas. Atópase preto do estuario do río Ulla na ría de Arousa, fronte ás costas de Carril, no concello de Vilagarcía de Arousa. A este arquipélago pertencen a illa de Cortegada, outros grupos de illas, coma as illas Malveiras ou as illas Briñas. Únese á terra na baixamar pola zona de O Bao, existindo entre a illa e a costa toda unha área de viveiros de marisco. Ten unha extensión de 5 ha con algunhas praias e dous pequenos outeiros de pouco máis de 20 m de altura cubertos por unha abundante vexetación. Aquí atópase o maior bosque de loureiros da Península Ibérica, ademais de piñeiros e outras especies (Figura 6).

Desde o punto de vista climático, estes arquipélagos participan das condicións que caracterizan ás Rías Baixas: o oceánico húmido con tendencias á aridez estival, temperaturas medias próximas aos 14°C, precipitacións que se aproximan aos 1.500 mm anuais e unha oscilación térmica en torno aos 11°C.

Desde o punto de vista poboacional, Ons é a única illa que se atopa habitada. Na actualidade en Ons habitan de forma permanente algo menos dunha decena de persoas que viven, en parte, da agricultura e da pesca máis tradicional. O resto das illas deixaron de estar habitadas ao longo do século XX, especialmente na década dos setenta.

A protección dos valores naturais das illas iniciase en 1980 cando se declara Parque Natural ao arquipélago das Illas Cíes. Estudos posteriores outórganlle a Cíes o título de zona ZEPA (Zona de Especial Protección para aves) en 1988 e tamén ao arquipélago de Ons en 2001. A visión conxunta de varias zonas costeiras e insulares nesta zona do atlántico derivan na creación, no ano 2002, do Parque Nacional Marítimo-Terrestre das Illas Atlánticas de Galicia (Lei 15/2002 de 1 de xullo), na que se inclúen os arquipélagos de Cíes, Ons, Sálvora e Cortegada.